

רבד הזהב

מתורת רבינו ראש הישיבה הגאון רבי ברוך דב דיסקין שליט"א

מתוך שיעורו השבועי בישיבת ארחות תורה • פרשת בלק תש"פ

ועל כן אמרו אם דרגת בלעם יותר ממשה ודאי שינצחנו, אך אם דרגתו כמשה אפשר שינצחנו, ולכך אמרו אם יבוא עמנו מיד יש בו ממש, שבמשה נאמר "עמדו ואשמעה מה יצוה ה'", ואילו בלעם אי"צ להמתין אפילו מעט, ואם ידחנו אין בו תועלת, כלומר דבלעם כמשה ואין בו תועלת, אך כשאמר להם לינו פה הלילה הרי שהוא פחות ממשה, ועל כן אמרו אין בו תקוה, שמשה התנבא אפילו ביום, והוא מתנבא רק בלילה, וא"כ ודאי שלא יוכל כנגד משה.

לא תלך עמהם (כ"ב. י"ב)

פירש רש"י אמר לו א"כ אקללם במקומי, אמר לו לא תאור, אמר לו אברכם א"ל אינם צריכין לברכתך, משל אומרים לצרעה לא מדובשך ולא מעוקצך. בספר פה קדוש הקשה דהמשל אינו דומה, דבצרעה הדבש מגיע עם העוקץ, אבל בלעם בא רק לברכם. ותירץ שהברכות של בלעם היו מכוונות רק לגשמיות, ובברכות על גשמיות יש עוקץ.

ועוד י"ל דאיתא בסנהדרין (דף קה:) שאע"פ שנתהפכו הקללות לברכות, מ"מ נתקיימו הקללות, ומבואר דאף שברכס היה בהם קללות, וזהו העוקץ.

לא תלך עמהם (שם)

מובא בשם הגר"א דהכא כתיב לא תלך עמהם, ולהלן (כ"ב. כ) כתיב קום לך איתם, וביאר הגר"א דלשון עמהם היינו בעצה אחת, ולשון איתם היינו שהולך בדרכם אך לא בעצה אחת. וע"פ זה מדייקים הפסוק (משלי א. ט"ו) "בני אל תלך בדרך איתם", כלומר דלא רק שאין ללכת בעצה אחת עם הרשעים, אלא אפילו בדרכם אל תלך, וכמו שכתוב בהמשך הפסוק "מנע רגליך מנתיבותם", וכן בעקידת יצחק כתוב "ויקח את שני נעריו איתו", והיינו שאברהם הלך לעקידה והם הלכו עמו רק בדרכו, ולאחר מכן כתוב "ישבו לכם פה עם החמור", ודרשו חז"ל עם הדומה לחמור, כלומר שמלשון עם החמור משמע שהם כחמור ממש, וכן מה שכתב "וילך אתו לוט", כלומר שאברהם הלך למעלת ארץ ישראל, ולוט נצטרף עמו בדרכו, אך לא במחשבתו.

מלא ביתו כסף וזהב (כ"ב. י"ח)

פירש רש"י למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממון אחרים אמר ראוי ליתן זה כל כסף וזהב שלו וכו'. הבית הלוי ביאר [וכן מטו משמיה דהרב מפוניבז' זצ"ל] דהאומר לחבירו אפילו אם תתן לי מיליון דולר לא אעלה לשמים, הרי יחשב לשוטה, דמה לו להזכיר מיליון דולר והרי כלל אינו יכול, והנה בלעם הזכיר "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב", והרי אם אינו יכול למה לו להזכיר כסף וזהב, ע"כ שנפשו רחבה.

מקשים דגם רבי יוסי בן קיסמא אמר אפילו אם תתן לי כל כסף וזהב איני דר אלא במקום תורה (אבות פ"ח), ומאי טעמא רק בבלעם אמרין שהיתה נפשו רחבה, ובמדרש תלפיות ביאר דרבי יוסי בן קיסמא אמר כל כסף שבעולם, והרי ודאי שלא רצה את הכל, משא"כ בלעם שהזכיר רק ביתו של בלק.

והחיד"א תירץ שבלעם אמר "לא אוכל לעבור את פי ה' אלוקי", דהיינו שמצידו רוצה רק אינו יכול, משא"כ רבי יוסי בן קיסמא אמר שאינו רוצה, ובתורה תמימה תירץ שאצל רבי יוסי בן קיסמא הציעו לו כסף והשיב שאינו רוצה ואפילו ביותר כסף, משא"כ בלעם הציע מעצמו את הכסף.

אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב (שם)

הנה בלק אמר לבלעם שיתן לו כבוד, ובלעם השיב אם יתן מלא ביתו כסף וזהב, וכן להלן (כ"ד. י"א) כתוב שבלק אמר לבלעם

וירא בלק בן צפור (כ"ב. ב')

צ"ע מדוע רק בפסוק ד' כתוב "ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא", ולא כתוב כאן שזו הפעם הראשונה שהזכיר את בלק, ומתרצים בשם הגר"ח זצ"ל דמתחילה בלק לא מלך, ורק לאחר שעוררם על הסכנה מבני ישראל והכניס למואב פחד כדי להתכונן למלחמה בבני ישראל, לכן עשאוהו מלך, וזהו וירא בלק ויגר מואב, ואח"כ רק נעשה מלך.

ובטעמא דקרא ג"כ תירץ כן, ובמקום אחר תירץ כע"ז, דהנה רש"י להלן (פסוק ד') כתב שבלק היה מנסיכי מדין, ויש גורסים סיחון, [עיי"ש בשפתי חכמים], מבואר שמתחילה לא היה מלך למואב, אלא שאחר שראו שבזמן סיחון נלחם בישראל, ומסתמא ידע באלו טכסיסים להלחם בישראל, לכן עשאוהו למלך כדי שעתה יוכלו להעזר בו למלחמה עם ישראל.

עתה ילחכו הקהל את כל סביבתינו (כ"ב. ד')

צ"ע מה הטעם שפחדו, והרי היה על בני ישראל איסור "אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה", וביאר הרמב"ן שפחדו שבני ישראל ילחכו את כל סביבותיהם, דהיינו שיכבשו את כל סביבותיהם ולא יתנו להם לעשות מאומה, וממילא יוכרחו להיות להם למס עובד.

ובמדרש רבה (כ. ג) מבואר שהם לא ידעו שעמון ומואב טהרו בסיחון, וכשראו שבני ישראל כבשו את סיחון ואת ארצו היו סבורים שתם האיסור להלחם במואב, וממילא פחדו שבני ישראל ילחמו גם בהם, ועיין בחזקוני. ולפי דברי המדרש מבואר היטב הפסוקים, שרק אחר ש"וירא בלק את כל אשר עשה ישראל לאמורי", "ויגר מואב".

ארץ בני עמו (כ"ב. ה')

פירש רש"י בני עמו של בלק, וזה היה מתנבא ואומר לו עתיד אתה למלוך, וא"ת מפני מה השרה הקב"ה שכנינתו על גוי רשע וכו'. מבואר ברש"י שבלעם היה נביא, ובפסוק ז' מבואר שהיה גם קוסם, ובב"ב (דף ט"ו:) איתא שהיה נביא, ובסנהדרין איתא שמתחילה היה נביא ואח"כ קוסם.

וברמב"ן (פסוק ל"א) כתב דבלעם לא היה כלל נביא, דאם היה נביא היה רואה את המלאך גם ללא גילוי עיניים, ולהלן (כ"ב. ל"א) כתוב ויגל ה' את עיני בלעם, ולכן הכתוב קראו קוסם, והטעם שנעשה נביא הוא בעבור ישראל וכבודם, וכן מבואר במדרש בפרשת ויקרא (א' י"ב).

אמנם ברש"י כאן מבואר שגם קודם היה נביא, וסתר דבריו בפרשת כי תשא (ל"ג. י"ז) שכתב שהקב"ה הסכים עם משה שלא תשרה שכינה על אומות העולם, ובבלעם לא היתה נבואה אלא רק נופל וגלוי עיניים עי"ש.

[והנה בב"ב (דף טו:) איתא דאיוב לא היה בימי משה, כי איוב היה נביא ומשה בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם, והקשה המהרש"א שם מ"ט לא נימא שאיוב לא היה נביא רק נופל וגלוי עיניים, וכמו שכתב רש"י בפר' כי תשא, וצ"ע].

כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר (כ"ב. ו')

צ"ע דהו"ל לומר "יבורך", ומ"ט נקט "מבורך", וביאר בטעמא דקרא וכבר כתב כן בספורנו שלא היה בכח בלעם לברך אלא רק לקלל, ולזאת אמר "את אשר תברך מבורך" כבר קודם.

וקסמים בידם (כ"ב. ז')

פירש רש"י ד"א קסם זה נטלו בידם זקני מדין אמרו אם יבוא עמנו בפעם הזאת יש בו ממש, ואם ידחנו אין בו תועלת, לפיכך כשאמר להם לינו פה הלילה אמרו אין בו תקוה. וכתב הגרעק"א על התורה [וכן מובא בשם הגר"א] דהם נסתפקו במעלת בלעם,

"אמרתי כבד אכבדך", ובלעם משיב "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב", כלומר שבלק רצה רק לכבד את בלעם, אך בלעם רצה ממון, וביאר הבית הלוי דבלק לא רצה ליתן לו ממון, ובלעם רמז לו שרצונו בשכר, וכן איתא (סנהדרין דף קו). שלאחר מכן בא בלעם לקחת שכר על שהחטיא את בני ישראל.

לא אוכל לעבור את פי ה' אלוקי (ש)

הג"ר אלחנן וסרמן בקונטרס דברי סופרים (ס"ו א') ביאר את חטאו של בלעם, שלא היה לו מניעה לעבור על רצון ה', אלא רק לעבור את פי ה' דהיינו ציווי מפורש.

והנה עיכבו את בלעם בכמה מיני עיכובים, שבתחילה האתון נטתה מהדרך, ואח"כ מתצה את רגלו אל הקיר, ולבסוף הגיע מלאך ה' וחרבו שלופה בידו, ונראה לבאר בזה דאם היה בלעם הולך בלא מכשולים, הרי שהקללה לא היתה מעומק הלב, אבל אחר שנתייגע בדרך הרי שכשרצה לקלל נתכוין בכל הלב, וממילא כשהקב"ה הפך קללתו לברכה נמצא שהברכה היתה מעמק הלב.

לעשות קטנה או גדולה (ש)

נחלקו במדרש אם הקב"ה שם לו רסן לסגור את פיו, או חכה שמושכת את הלשון, וביאר הגר"א שהשתמש בשניהם, דהיינו כשרצה לומר אלקים שזו מידת הדין, ה' שם לו רסן, ואמר אל-שזו מידת רחמים, וכשרצה לומר י-ה שהיא ג"כ מידת הדין, ה' שם לו חכה ואמר שם הוי"ה, דהיינו שמשך את לשונו והאריך את דיבורו. וזהו שכתוב (כ"ג. ח') "מה אקוב לא קבה קל" שרצה לומר אלקים וה' שם לו רסן, ו"מה אזעום לא זעם ה'" שרצה לומר י-ה וד' שם לו חכה ואמר הוי"ה.

ובזה מפרש עוד מה שאמר בלעם "לא אוכל לעבור את פי ה' לעשות קטנה או גדולה", שאינו יכול לומר מילה קטנה, משום ששמים לו חכה, והמלה נהיית גדולה, ואינו יכול לומר מילה גדולה, משום ששמים לו רסן והיא נשארת קטנה.

[ובעיקר הדבר עיין בעמק ברכה (עמוד מ') שכתב ששם הוי"ה הוא שם נפרד משם י-ה, ואינו המשך שלו, וא"כ י-ה אי"ז חצי מילה של הוי"ה, וצ"ע].

ויפתח ה' את פי האתון (כ"ב. כ"ח)

מובא שהאתון דיברה בלשון הקודש, ודודי המשאת המלך זצ"ל ביאר שכך מסתבר, שהרי כדי לדבר בשפה מסוימת צריך ללמוד את השפה, אבל לשון הקודש היא שפה בעצם.

איתא באבות (פ"ה מ"ו) שפי האתון נברא בערב שבת בין השמשות, וברע"ב כתב שהוא הגזירה על הדיבור של פי האתון, וצ"ע מ"ט לא פירש כפשוטו שנברא פה האתון, וביאר בתויו"ט דהוקשה לרע"ב לומר שהאתון חי כ"כ הרבה שנים, אולם בפירקי דר"א (פרק ל"א) כתב שהחמור של אברהם היה בן אתונו של בלעם.

ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי (כ"ב. ל"ד)

בטעמא דקרא כתב שמה שאמר חטאתי אי"ז שהתודה, אלא כפי שממשיך בלעם עצמו ואמר "חטאתי כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך", דהיינו שאמר שאם היה יודע שהמלאך יתפסנו לא היה עושה זאת, אבל לא התודה על עצם החטא.

אמנם בזוהר מבואר שבלעם באמת התודה, דאיתא בזוהר שבלעם ידע סוד גדול מאד, שכאשר אדם מודה ואומר חטאתי אינו מסור ביד אחר, ואף ביד מלאך אינו נמסר, אלא רק ביד הקב"ה.

ובביאור דברי הזוהר, כתב הבית הלוי שמי שאומר חטאתי הוא שב בזה בתשובה, וכתב הרמב"ם (פ"ב מתשובה הל"ב) שבתשובה צריך שיעיד עליו יודע תעלומות, שאין אחד שיודע אם האדם חזר בלבבו בלב שלם להקב"ה, ורק הקב"ה עצמו, ולכך הוא מסור רק בידי הקב"ה.

והנה בנפילת אפים מנהגינו להקדים את הפסוק "ויאמר דוד אל גד נפלה נא ביד ה'", ומיד אח"כ אומרים "רחום וחנון חטאתי",

ולפי הנ"ל יש לבאר דכיון שמתודה "חטאתי" הרי דינו מסור לשמים, ולכן מקדימים "נפלה נא ביד ה'", [ובעיקר המנהג יש לציין שהגר"א לא נהג לאומרו].

והכן לי בזה שבעה פרים ושבעה אילים (כ"ג. א')

בבעל הטורים כתב וז"ל "כי כן מנהג בני נח להקריב ז', כנגד ז' מצוות שלהם", ועי' דבריו ביאר אחי הגר"א שליט"א דמבואר מה שנח הביא אל התיבה שבעה שבעה מן הטהורים, דאחד היה לקיום המין, ועוד ששה זוגות להקרבה, כי בזמן נח היה רק שש מצוות בני נח, שהרי לא נצטוו על אבר מן החי קודם שיצאו מהתיבה, לשיטת הרמב"ם (פ"ט ממלכים ה"יא) [ודלא כרש"י ותוס'].

לקב אויבי לקחתיך והנה ברכת ברך (כ"ג. י"א)

בספר תורת משה ביאר בשם הגרעק"א, שיש קל"ב ימי רחמים בשנה שלא אומרים בהם תחנון, ורכ"ב ימי דין שאומרים תחנון, וזהו שאמר "לקב אויבי לקחתיך" ד"לקב" הוא קל"ב ימי רחמים, "והנה ברכת ברך" כלומר שגם את ה"ברך" שהוא רכ"ב ימי הדין, נהפכו לרחמים.

ויעל פר ואיל במזבח (כ"ג. י"ד)

מבואר שבלק הביא את הקרבנות, דכתיב "ויאמר אל בלק התיצב כה על עולותיך", אמנם לעיל (פסוק ב') בקרבן הראשון כתוב "ויעל בלק ובלעם", כלומר ששניהם הקריבו, וביאר בטעמא דקרא שלאחר שאמר בלעם (בפסוק י') "מי מנה עפר יעקב", הוא נהיה שתום העין, [כדאיתא ברש"י (כ"ד. ג')] ובעל מוס מחוסר אבר פסול להביא קרבן, ולכן רק בלק הביא, [ואף שגם קודם היה חיגר, מ"מ אי"ז מוס שפוסל בבן נח עיי"ש]. אמנם עיין ברמב"ן (לעיל פסוק א') שכתב שבלעם העלה את הקרבנות, [ובסוף דבריו כתב דיתכן דבלק העלה, וכמו שנקט בטעמא דקרא].

ותרועת מלך בו (כ"ג. כ"א)

פירש רש"י לשון חיבה ורעות. וכן תירגם אונקלוס ושכינת מלכהון, אמנם בתרגום יונתן תרגם ויבבות, וכן מבואר לכאוי בגמ' (ר"ה דף לב:) דחשיב להאי קרא מלכות שיש עמה תרועה, וצ"ב מה מצא בלעם במצות שופר יותר משאר מצוות, וביאר הגר"י שמלבד מצות תקיעת שופר, יש בשופר ענין של תפילה, וכמו שאומרים "כי אתה שומע קול תרועת ישראל ברחמים", וכן תיקנו לתקוע בשופר כשמתפללים בעת צרה, כי תקיעת שופר היא ג"כ תפילה, ולזה אמר בלעם שאף שתפילה שייך גם בעכו"ם, אבל הענין של שופר לא שייך אצלם, אמנם בתרגום יונתן תירגם דקאי אתקיעה דמלך המשיח, ולפי זה פשוט כוונת בלעם.

נאם הגבר בנו בעור ונאום הגבר שתם העין (כ"ד. ג')

מה שלא פתח "קום בלק ושמע", כמו שאמר בנבואה הקודמת (כ"ג. ח'), כתב המשך חכמה משום שבנבואה זו התנבא על דוד "ותנשא מלכותו", וזו נבואה לטובה לבלק, כי רות זקנתו של דוד יצאה ממנו.

ועתה ברח לך אל מקומך (כ"ד. י"א)

בפשטות נראה שבלק התיאש אחר ג' פעמים שבלעם בירך במקום לקלל, אבל בסי' פה קדוש והקה"י זצ"ל ביארו שאחר שבלעם אמר מברכיך ברוך ואורריך ארוך, כבר בלק ידע שבלעם ודאי לא יקללם, דהרי אם יקללם הוא יקלל גם את עצמו, ובדאי לא יעשה כן.

ויקם מתוך העדה ויקח רומח (כ"ה. ז')

מבארים דהפסוק מלמדנו שפנתס אף שקינא קנאת ה', לא היה רומח מזומן בידו, אלא רק כשנצרך לזה קם ולקח הרומח.